

Verantwoord geloven

**VER
ANTW
OORD
GELO
VEN**

**ENKELE TEKSTEN VAN
BULTMANN VERTAALD
EN INGELEID DOOR
ARY BRAAKMAN**

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikge-
maakt van papier dat het keurmerk Forest
Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit pa-
pier is het zeker dat de productie niet tot bos-
vernietiging heeft geleid. Ook is het papier
100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Vormgeving: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

ISBN 978 90 239 2711 2

NUR 704

© 2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wir sind als Zeitliche geboren,
Und nie bleibt unser Jetzt bestehn.
So ist denn, was wir tun, verloren?
Und müssen wir mit ihm vergehn?

Getrost! Es will der Zeiten Schwinden
Uns von uns selber machen frei,
Damit im Kommenden wir finden
Uns selber ständig wieder neu.

So sagt das WORT, und bist du offen
Und dem Begegnenden bereit,
So darfst du glaubend, liebend hoffen,
Und aus der Zeit wird Ewigkeit.

Rudolf Bultmann, 7 maart 1949

INHOUD

Voorwoord door dr. E.P. Meijering	9
Inleiding: de actualiteit van Bultmann	11
1. <i>Het Nieuwe Testament en de mythologie. Het vraagstuk van de ontmythologisering van de nieuwtestamentische verkondiging (1941)</i>	
Inleiding	23
I De noodzaak om de nieuwtestamentische verkondiging te ontmythologiseren	26
II Hoe de ontmythologisering in hoofdlijnen wordt voltrokken	44
2. <i>Jezus Christus en de mythologie (1958)</i>	
Inleiding	81
I De verkondiging van Jezus en het probleem van de mythologie	84
II De interpretatie van de mythische eschatologie	92
III De boodschap van het christendom en het moderne wereldbeeld	103
IV De moderne exegese en de existentiële filosofie	110
V Wat betekent het dat God zich met deze wereld inlaat?	121
3. <i>Nogmaals: het probleem van de ontmythologisering (1961)</i>	145
4. <i>Wat betekent: spreken over God? (1925)</i>	
Inleiding	159
Tekst	161

5. <i>De christologie van het Nieuwe Testament (1933)</i>	
Inleiding	177
I De persoonlijkheid van Jezus	179
II De verering van Christus	188
III Het geloof in Jezus Christus	192
6. <i>De verkondiging van Jezus (1948)</i> – eerste hoofdstuk uit de <i>Theologie des Neuen Testaments</i>	
Inleiding	209
Opmerkingen vooraf	210
I De eschatologische verkondiging	211
II Hoe Jezus de wil van God heeft opgevat	220
III Hoe Jezus over God dacht	233
IV De vraag in hoeverre Jezus zich bewust was van zijn messiaanse uitstraling	238
Verantwoording	247
Overzicht van de belangrijkste geschriften van Rudolf Bultmann	250
Secundaire litteratuur	
Biografieën over Bultmann	251
Klassieke werken over Bultmann en zijn theologie	251
Moderne inleidingen op het werk van Bultmann	252

VOORWOORD

In het begin van de jaren zestig las de remonstrantse hoogleraar Hoenderdaal op college een passage uit Bultmann voor waarin deze zich in uiterst kritische bewoordingen verzette tegen de voorstelling dat Jezus de uit de hemel neergedaalde Zoon van God is, die voor onze zonden aan het kruis is gestorven en in zijn lichamelijke opstanding de dood heeft overwonnen. Hoenderdaal leidde zijn reactie daarop in met de woorden: ‘Nou, dat lijkt de Zwingli-Bond wel! Toch is de man niet vrijzinnig.’ Hoenderdaals slotconclusie was: ‘Hij heeft die onderwerpen weer aan de orde gesteld, die lang binnen de vrijzinnigheid verwaarloosd waren: kruis en opstanding, zonde en genade.’

Bultmann was in de jaren vijftig een theoloog wiens naam veel werd genoemd, maar wiens geschriften alleen door een kleine groep van Bijbelwetenschappers en systematische theologen werden gelezen. Zijn vraag of we nog wel in wonderen kunnen geloven was voor iedere gelovige actueel, maar zijn geschriften leken voer voor vakgeleerden. De dogmatiek van zijn antipode, misschien moeten we wel zeggen: ogenschijnlijke antipode, Barth stond in de boekenkast van vele predikanten (buiten de Gereformeerde Bond en de linkse vrijzinnigheid), maar geen predikant liet zich fotograferen voor de werken van Bultmann.

In 1958 promoveerde de conrector en latere rector van het Hervormde Seminarie J.M. de Jong op de theologische en wijsgerige vooronderstellingen van Bultmanns denken. De Jong verklaart zich solidair met Bultmanns vragen, maar is uiteindelijk erg kritisch over zijn antwoorden. De ijzeren natuurwetten waarvan Bultmann uitgaat (en waarvan we in de techniek allemaal graag profiteren!) berusten volgens De Jong op een intussen achterhaalde visie. Proefschrif-

ten worden over het algemeen weinig gelezen, dus hierdoor nam de kennis omtrent wat Bultmann eigenlijk wil ook onder theologen nauwelijks toe. Enkele jaren later gebeurde dat ineens wel. De Anglicaanse bisschop Robinson baseerde zich in zijn opzienbarende en veelgelezen boekje *Honest to God* onder anderen op Bultmann. Betekende dit dat Bultmann in de rij der God-is-dood-theologen thuis hoorde? Barth wilde hier wel tot op zekere hoogte geruststellen: ‘De God-is-dood-theologen zijn naakt, Bultmann heeft tenminste nog een zwembroek aan.’ Hiermee was voor het gevoel van velen Bultmann wel ingedeeld bij die theologen die met het verleden van de kerkelijke theologie hebben gebroken.

Intussen behoren Bultmann en Barth tot het verleden. Dat betekent ook dat we vanuit enige afstand met de nodige objectiviteit op hen terug kunnen kijken. De vraag naar het wonderbaarlijke handelen van God is nog even actueel als vijftig en honderd jaar geleden. Het antwoord dat Bultmann geeft, is – dat zal de lezer van dit boek al gauw constateren – nog steeds de moeite van het overdenken waard. Wat zeggen we als we het over Jezus en Christus hebben? Wat betekent het dat wij ons met Hem laten kruisigen en met Hem opstaan? Hoe verhouden zich onze toekomst en Gods toekomst? Ook wie Bultmanns radicale scheiding van historie en geschiedenis en dus van Jezus en Christus niet voor juist houdt, kan met zijn gedachtereeld zijn voordeel doen en zich op belangrijke vragen laten wijzen die hij zichzelf wellicht niet zou hebben gesteld.

Ary Braakmans zorgvuldige vertaling van enkele geschriften van Bultmann en zijn heldere inleiding op diens denken maken Bultmann voor geïnteresseerden toegankelijk en verschaffen hem die aandacht waarop deze theologische reus in de twintigste eeuw recht heeft.

E.P. Meijering

INLEIDING: DE ACTUALITEIT VAN BULTMANN

Rudolf Bultmann werd op 20 augustus 1884 in Wiefelstede in de buurt van Oldenburg als oudste zoon van een Evangelisch-Lutherse predikant geboren. Hij trouwde in 1917 met Helene Feldmann (1893-1973); ze kregen drie dochters. Bultmann overleed op 20 juli 1976 in Marburg, de stad waar hij vele jaren als hoogleraar Nieuwe Testament aan de theologische faculteit was verbonden. Voor zijn overstap naar Marburg (1921-1951) was hij verbonden aan de universiteiten van Breslau (1916-1920) en Gießen (1920-1921).¹ In Marburg trof Bultmann vele grote geesten die zijn denken hebben beïnvloed. Onder hen Rudolf Otto, Paul Tillich en Martin Heidegger.

Bultmann 'leefde zoals hij dacht', zei de filosoof Hans Jonas op 16 november 1976 op de gedenkdag ter nagedachtenis van deze grote geleerde.² Hij stelde zich ten doel om het christelijk geloof voor de hedendaagse mens verstaanbaar en betekenisvol te laten zijn. Het centrale uitgangspunt daarbij was dat wie God te sprake wil brengen,

1 (Auto-)biografische gegevens zijn onder meer te vinden in:

- a. *Karl Barth - Rudolf Bultmann Briefwechsel*. Zürich: Evangelischer Verlag 1971, 313-321.
- b. Konrad Hamann, *Rudolf Bultmann. Eine Biographie*. Tübingen: Mohr Siebeck 2009².
- c. De leerzame inleiding van Andreas Großmann en Christof Landmesser bij de uitgave van *Rudolf Bultmann/Martin Heidegger. Briefwechsel 1925-1975*. Frankfurt/Tübingen: Vittorio Klostermann/Mohr Siebeck 2009.
- d. De toelichting van Friedrich Seck bij de *Nachlaßverzeichnis Rudolf Bultmanns*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2001.
- e. Het artikel van dochter Antje Bultmann-Lemke: 'Der unveröffentlichte Nachlaß von Rudolf Bultmann - Ausschnitte aus dem biographischen Quellenmaterial', in: Bernd Jaspert (Hg.), *Rudolf Bultmanns Werk und Wirkung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1984, 194-211.

2 Hans Jonas, 'Im Kampf um die Möglichkeit des Glaubens. Erinnerungen an Rudolf Bultmann und Betrachtungen zum philosophischen Aspekt seines Werkes', in: *Gedenken an Rudolf Bultmann*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1977, 41.

dit alleen kan doen door de mens ter sprake te brengen. God krijgt immers alleen betekenis in de ervaring van mensen.³ Het 'subject' (God) heeft een 'object' (mens) nodig, het woord een antwoord. Daarom horen de theologie, als het spreken over God, en de antropologie, die de mens centraal stelt, onlosmakelijk bij elkaar.

Eén van de centrale uitgangspunten van de theologie van Bultmann is dat het begrip 'mens' twee aspecten heeft. Het eerste aspect komt tot uitdrukking in het begrip 'autonomie' (*Eigenmächtigkeit*). Het behoort tot het wezen van de mens autonoom te willen zijn, dat wil zeggen: zelfstandig keuzes en beslissing te nemen en zich een beeld te vormen van de werkelijkheid en de wereld en de samenhang van de processen tussen mensen en gebeurtenissen. Maar tegelijk is het zo dat deze autonomie de mens niet tot zijn bestemming als mens heeft gebracht. In tegendeel, hij is er verder van vervreemd geraakt. Om die vervreemding te kunnen opheffen, moet de mens zich van de autonomie bevrijden. Dat kan hij niet met middelen die daartoe in zijn eigen existentie aanwezig zijn, maar hij heeft er hulp bij nodig. *Eigenmächtigkeit* ligt bij Bultmann heel dicht aan tegen wat hij onder 'zonde' verstaat. We zouden ook kunnen zeggen dat het twee omschrijvingen voor dezelfde situatie zijn, de ene filosofisch, de andere theologisch. Kort gezegd is zonde alles wat de mens bindt aan een leven zonder God. Zonder God mist een mens dus wie hij voor God mag zijn. In dit concept is zonde niet een situatie waarin men terecht kan komen, maar een omstandigheid waarvan men zich kan ontdoen. Om los te komen van het verleden en van 'zonde' zal de mens afstand moeten nemen van de wereld. Dit afstand doen is het 'simpelweg klaar zijn voor wat God verlangt. Het positieve dat met dit afstanddoen correspondeert is dat men de wil van God vervult'.⁴

Het tweede aspect waaronder Bultmann de mens beschouwt is zijn gebondenheid aan de geschiedenis, de *Geschiedlichkeit*. Dit is de situatie van de volstrekte tijdelijkheid van het bestaan, de situatie van

3 'Will man von Gott reden, so muß man offenbar von sich selbst reden', 'Welchen Sinn hat es von Gott zu reden?' (1925), 28, in: *Glauben und Verstehen*, Band I. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1933.

4 *Theologie des Neuen Testaments* (1953). Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1968⁶ (*Theologie*).

het hier-en-nu. In die tijdelijkheid is niets vanzelfsprekend en niets van nature beschikbaar. Kenmerkend voor de menselijke existentie is niet dat hij kan leven uit wat beschikbaar (*vorhanden*) is, maar dat hij ervaart dat zijn bestaan voortdurend op het spel staat. Er is geen alles overkoepelende *Weltanschauung* meer, die ordening en houvast geeft aan het bestaan, er is alleen het *Gebot der Stunde*. Door de bril van deze *Geschichtlichkeit* leest Bultmann het Nieuwe Testament.

Het evangelie stelt de mens voor de keuze: hoe wil je leven? Kies je voor een leven waarin je autonoom kunt zijn en op eigen kracht de wereld en de processen die daarin gaande zijn kunt ordenen? Of kies je voor een leven dat van iedere zekerheid is ontdaan? Dat eerste geeft misschien wel autonomie, maar zal je de bestemming van je mens-zijn uiteindelijk niet geven. Het lijkt vrij, maar is het niet. Je vrijheid beperkt zich tot een keuze tussen wat voorhanden is. Het tweede geeft, ondanks de ogenschijnlijke onzekerheid, ware vrijheid. Dit tweede leven is het leven in het geloof, waarin het enige ankerpunt God is, wiens woord in de Bijbel tot ons komt. In dit tweede leven heeft de mens zijn gebondenheid aan de geschiedenis afgelegd en is hij vrij van de zonde zoals boven omschreven.⁵ De gerichtheid op de toekomst, en daarmee op de vrijheid, is de primaire boodschap van het Nieuwe Testament. Zo komt Bultmann ertoe geloven als de weg tot bevrijding voor de mens aan te duiden. Geloven is: leven zonder aanknopingspunt in geschiedenis en kosmos⁶, om zo tot een nieuw *Selbstverständnis* te komen. Alleen vanuit dit nieuwe inzicht in wie hij zelf is, kan de mens zijn relatie met God verwoorden. Hij gaat er daarbij van uit dat de grondstructuur van de menselijke existentie sinds het ontstaan van het Nieuwe Testament niet is veranderd. Wat liefde, vergeving en gerechtigheid betekenen, maar ook leven en dood, begrijpt de moderne mens net zo goed als de mens in de tijd

5 Zie: Hans Weder, 'Gewitterte Ketzerei. Zur Bedeutung der Hermeneutik Bultmanns für die Gegenwärtige Theologie', in: Christoph Landmesser & Andreas Klein (Hg.), *Rudolf Bultmann (1884-1976) – Theologe der Gegenwart*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2010, 30-33.

6 Berkhof gaf hier een mooie omschrijving: 'Den horizontalen Mächten von Welt, Gesetz und Geschichte entzogen', in: *200 Jahre Theologie. Ein Reisebericht*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1985, 167.

van Jezus. Als dat niet zo was, zou men dit evangelie überhaupt niet meer kunnen verstaan of serieus nemen.

Toch mag men uit het bovenstaande niet de conclusie trekken dat het evangelie eeuwige en onveranderlijke waarheden bevat, die geïsoleerd staan van de geschiedenis van mens en de wereld. In tegendeel, het evangelie is in die geschiedenis ontstaan en heeft in die geschiedenis betekenis gekregen. Eerder dan tijdloos is het Nieuwe Testament een historisch document, in die zin dat het niet buiten de historie van mensen zou kunnen bestaan.

Voor het spreken over God heeft dit uitgangspunt grote gevolgen. Wanneer het namelijk zo is dat men niet over God kan spreken zonder over de mens te spreken en de mens alleen historisch existeert, dan kan men ook God niet los van de historische context denken en die context is het hier-en-nu van de menselijke existentie.⁷

Dat brengt ons bij de strikte scheiding tussen die Bultmann wil aanbrengen tussen 'historie' en 'geschiedenis'.⁸

Historisch is dat wat in de wereld en in de geschiedenis herkenbaar is, omdat het gebonden en begrensd is aan materie. In feite bedoelt Bultmann met historie dus de ontwikkeling van de geschiedenis, de chronologie van de gebeurtenissen. Hieraan verbindt hij geen kwalificatie, dat wil zeggen: historie is het proces waarin de geschiedenis zich voltrekt *sec*. Maar omdat de historie het kader vormt waarin de menselijke existentie zich afspeelt, kan men de geschiedenis niet objectiveren, dat wil zeggen: er over nadenken zonder er zelf deel van uit te maken. Omdat de mens een historisch wezen is, is hij altijd aan de historie gebonden, maakt er hoe dan ook deel van uit. 'Het waarnemen van een historisch proces zelf is een gebeurtenis die in de tijd plaatsvindt. Het is onmogelijk afstand te creëren tus-

7 Bedoeld is niet dat God niet eeuwig zou zijn; dat is Hij volgens Bultmann natuurlijk wél. Ook voor hem is God, met een woord van Karl Barth, de *ganz Andere* die, los van tijd en geschiedenis, bestond en bestaat. Maar aangezien men hem alleen met het historische middel van de taal ter sprake kan brengen, brengt het geloof in God noodgedwongen met zich mee dat Hij niet los van de tijd bestaat. Bestaat in de zin van: relevant is voor mensen.

8 Behalve naar Weder zij ook verwezen naar Wolfgang Stegemann, *Der Denkweg Rudolf Bultmanns. Darstellung der Entwicklung und der Grundlagen seiner Theologie*. Stuttgart: Kohlhammer 1978, met name het eerste hoofdstuk. Ook: A. van de Beek, *Van Kant tot Kuitert. De belangrijkste theologen van de 20^e eeuw*. Kampen: Kok 2006, 110-120.

sen een neutraal “zien” en het onderwerp dat men beschouwt... Men kan nooit een buiten de historische tijd staande kijker zijn.⁹ Dat betekent dat de beschrijving van een historische gebeurtenis of proces alleen kan plaatsvinden door iemand die er zelf in betrokken is.

De wijze waarop de mens de wereld beschouwt is niet onveranderlijk dezelfde. Het wereldbeeld van het Nieuwe Testament verschilt wezenlijk van het moderne wereldbeeld. Het verschil is zo groot, dat volgens Bultmann de hedendaagse mens onmogelijk het wereldbeeld van het Nieuwe Testament kan overnemen en ook de *duiding* die het Nieuwe Testament daarvan wil geven niet meer vanzelf begrijpt.

Als de moderne mens zijn geloof op een verantwoorde manier wil kunnen behouden, dan is het nodig dat geloof in een nieuwe ‘taal’ te vatten. Daartoe zou de bijbelse boodschap ‘hertaald’ moeten worden. Hier komt Bultmann met zijn voorstel om het Nieuwe Testament te *ontmythologiseren*, dat wil zeggen dat het ontdaan moet worden van zijn mythische gehalte. Ontmythologiseren is meer dan het ‘opschonen’ van het bijbelse taalgebruik. Het elimineren van voorstellingen die de moderne mens in zijn wereldbeeld onwelgevalig zijn¹⁰ is niet genoeg. ‘Wil de verkondiging van het Nieuwe Testament zijn geldigheid behouden, dan is er geen andere mogelijkheid dan ontmythologiseren. Dit betekent niet dat men kan uitgaan van een postulaat, alsof het Nieuwe Testament onder alle omstandigheden aan de moderne tijd moet worden aangepast’ (*Gegenwärtsfähig*)¹¹. ‘Wij zien het als onze taak om na te gaan of de eschatologische verkondiging en de mythologische uitspraken tezamen nog

9 ‘Zum Problem der Entmythologisierung’ (1961), 129, in: *Kerygma und Mythos*, Band VI/1. Hamburg: Evangelischer Verlag Herbert Reich 1963, 20-28. Ook in: *Glauben und Verstehen*, Band IV (1965), 128-137. Dit artikel is in deze bundel vertaald onder de titel ‘Nogmaals: het probleem van de ontmythologisering’. Bultmann schreef deze tekst in 1961, maar hij werd in 1963 uitgegeven.

10 Men leze hierover de inleiding van Andreas Lindemann tot: *Rudolf Bultmann. Neues Testament und christliche Existenz. Theologische Aufsätze*. Tübingen: Mohr Siebeck 2002, waar hij op pag. XI schrijft: ‘Entgegen einem gern wiederholten Mißverständnis meint Bultmann mit Entmythologisierung nicht die Eliminierung der in der Bibel enthaltenen mythischen bzw. mythologischen Aussagen, sondern dieser Begriff bezeichnet die Notwendigkeit der Interpretation der entsprechende Texte.’

11 ‘Neues Testament und Mythologie’ (NTM) (1941), in: *Kerygma und Mythos*, Band I. Hamburg: Evangelischer Verlag Herbert Reich 1967⁵, 22.